

VÄGIVALDSEST PAGULUSEST KOJU

Raimo Pullat. Tallinna arhiivi tagasitoomisest Saksamaalt. Tallinn: Estopol, 2018. 96 lk.

Käesoleva aasta suvel ilmunud Raimo Pullati raamatu teksti alguses (lk 7) leidub veel kahekordne pealkiri, otsekuu moto: „Unistuse täitumine. Dialog minevikuga”.

See on asjakohane, määrab ära teose olemuse. Raamatu algus, üle kümne lehekülje, annab märku, nagu järgneks ilukirjanduslik tekst. Seda see muidugi ei ole, kuid tuleb rõhutada, et autor on kasutanud võimalust toomaks esile oma elutee keerukat kulgu, ja seda on ta teinud kaunis ohtrasti. Asjaolud on olnud niisugused, et need meenutused on sageli kurva alatooniga:

„9. märts muutis meie pere elu pöördeliselt. Tulemõllus lõppes minu õnnelik lapsepõlv. Olin siis 9-aastane poiss. Olime kaotanud oma kodu. [...] Isal emal tuli alustada nullist.” (lk 11) Raamatu autor on Hiiumaa juurtega. Suure soojusega kirjeldab ta oma Kärddla lähisugulaste eluteed: oli neid, kes hukkusid Siberis, teistel õnnestus pääseda üle mere Rootsi. Loomulikult ei jää kirjeldusest välja ka pooltariist abikaasa Wiesława-Barbara (neiupõlvenimega Multańska) perekonna ränk saatus natsi-Saksamaa poolt okupeeritud Poolas. Autor sedastab: „Vast eespool kirjutatud ridadest piisab, et mõista minu kui põlistallinlase suure unistuse tagapõhja ja tegutsemise motiive” (lk 13).

Vaadeldava teose põhieesmärk on siiski anda kirjutaja käegakatsutav nägemus Tallinna arhiiviga Teise maailmasõja ajal toimunud. Nimelt oli suur osa Tallinna Linnaarhiivi varast deporteeritud 1944. aastal Saksamaale, kus selle asupaigaks järgnevate aastakümnete jooksul olid mitmed linnad (pikemalt Göttingen ja Koblenz). Pullat on kirjeldanud dramaatilisi üksikasju arhiivide väljaviimise päevilt, tuues esile arhiivi tollaegse juhataja Rudolf Kenkmaa ja asejuhataja Epp Siimo mehise käitumise.

1944. aasta sügise poole, kui Hitleri „uue Euroopa” ehitamine oli liitlaste löökide all läbi saanud, sõda hakkas lõppema ja sakslastel tuli hakata vägesid Läänemere idarannikult välja tõmbama, kujunes Eestis välja väga dramaatiline situatsioon, millest on ju palju kirjutatud. Lisaks kõigele muule sai okupeeritud idaalade riigiministri Alfred Rosenbergi korraldusel teoks Tallinna Linnaarhiivi materjalide vägivaldne väljavedamine. Saksa okupatsioonivõimud nimetasid seda arhiivi „päästmiseks” pealetungivate Nõukogude vägede käest. Deporteerimise kohta koostatud aktis on küll mainitud, et „Evakueerimine ei puuduta omandiõiguse küsimust ja väljaantud arhiivimaterjal toimetatakse mitte hiljem kui pärast käesoleva sõja lõppu Tallinna tagasi ning lülitatakse taas Tallinna Linnaarhiivi koosseisu” (lk 25), ent ometi ei muuda see provenientsi põhimõtet olematuks.

Tulemuseks oli, et Tallinna ajaloo uurimine Eestis muutus aastakümneiks oluliselt raskendatuks. Sellel pinnal tekkis teadlaste seisukohtades selge vastuolu. Sõjajärgsel ajal Läänes tegutsevate eesti ajaloolaste veendumuse kohaselt ei oleks tulnud arhiivi tagastada enne Eesti Vabariigi sõltumatuse taastamist. Eestis elavad ja töötavad uurijad nägid asja teisiti. Kellel oli õigus? Raamatu autor tähendab selle keerdsõlme kohta saalomonlikult: „Kaugelt on muidugi hea õpetada” (lk 56). Pullati auks tuleb möönda, et mitmel korral on tal otsekuu arutluse kokkuvõtteks tuntud mühatuse: tagantjärele on lihtne tark olla.

Avalikkuses hakkas Pullat Tallinna arhiivi probleemiga tegelema 1965. aastal: „[...] kinnisidee Tallinna Linnaarhiivi materjalid tagasi tuua tuksus

mul pidevalt peas, päevast päeva” (lk 14).

Järgnevate aastakümnete tegevusest asja kallal kirjutab autor, võiks öelda, äärmusliku põhjalikkusega. Õieti on raske üksikuid kohti esile tõsta, sest kogu tekst kannab mainitud pitselit. Võiks ehk pidada seda lialduseks. Kui aga autor on sellise kirjeldusviisi valinud, siis pole põhjust ka vaielda. Siin kohal võib näitena mainida pöördumist 1987. aastal toleaege Saksamaa Liitvabariigi presidendi Richard von Weizsäckeri poole. Sellele olid alla kirjutanud Teaduste Akadeemia president Karl Rebane, Tallinna Linna Täitevkomitee esimees Harri Lumi, kirjanik Lennart Meri ja Ajaloo Instituudi direktor Raimo Pullat (lk 61–62). Igale juhul on näha, mida kõike pidi Nõukogude okupatsiooni olukorras Eesti asja ajamisel arvestama ja läbi tegema. Selles mõttes on see isegi nagu õpperaamat. Leheküljel 39 on kirjas: „Tegutsesin edasi mitmel tasandil. Püüdsin järjest enam mõjutada NSV Liidu saatkonda tõhusamaid samme astuma, [---] Moskvas seisin hea selle eest, et Saksa arhivistidele näidataks ka hansalinnade Hamburgi, Lübecki ja Bremeni arhiivide osi, mis olid Punaarmee poolt sõjasaagina Moskvasse deporteeritud.”

Pikki aastaid kestnud pingutuste tulemusena kirjutasid 2. oktoobril 1990 Raimo Pullat ja Tallinna Linnaarhiivi direktor Jüri Kivimäe Koblenzis, Saksamaa Liitvabariigi Rheinland-Pfalzi liidumaal viimaks alla Tallinna arhiivi üleandmise ja vastuvõtmise protokollile (lk 72).

Lõpuks jõudis kätte ka 1990. aasta 7. oktoobri päev ja öö, mil Tallinna Tolli tänavale saabus 11-tonnise lastiga võimas veok, mis oli mõne päeva eest Koblenzist teele asunud. Tallinna ajaloo

varamu oli jõudnud koju. See oli ütle-mata tähtis sündmus, ja muidugi mitte pelgalt kultuuriloolises mõttes. Riigi iseseisvuse taaskehtestamiseni oli küll jäänud veel ligi aasta. Täide oli läinud ühe mehe unistus, mis oli aastakümneid palju vaeva nõudnud. Nüüd võis ajaloolane Raimo Pullat hakata sama hästi kui vaba mehena pidama dialoogi minevikuga.

10. oktoobril 1990. aastal anti ka Moskvast asunud Hamburgi, Bremeni ja Lübecki arhiivid sakslastele üle.

Käesolev raamat sisaldab kiidetaval määral fotosid ning huvipakkuvaid koopiaid mitmesugustest kirjadest ja dokumentidest. Teose lõpus leidub isikunimede register. Emeriitprofessor Pullat on teatavasti äärmiselt viljakas uurija. Märkimisväärne osa tema uurimustest on seotud Tallinna ajaloo-ga. Linn on teadlasele pühendanud ka omapoolset tähelepanu mitmete autasudega ning annetades temale Tallinna aukodaniku tiitli. Nüüd on siis Tallinna arhiivi tagastamise epopöa tema uskumatult arvukate publikatsioonide hulgas uusim. See äratav huvi muuhulgas seetõttu, et tekstis tuleb välja paljude rohkem või vähem tuntud isikute hoiak ning roll kirjeldatavate sündmuste ahelas. Mõned neist on eespool ka mainimist leidnud, kuid paljud, kelle toimimist tuleks esile tuua, ei mahu siinsesse lühitutvustusse.

Autor lõpetab oma aruande (lk 79) sõnadega: „Täna me kahjuks ei tea, mida homme päev selles rahutus maailmas toob. Omalt poolt sooviksin väga, et ajalugu oleks praegusel keerulisel ajal tuleviku õpetaja ja et sellised traagilised kultuurivaenulikud sündmused enam kunagi ei korduks!”

PAUL KOKLA